

Նար-Դոս

Նոր հավ

1

Այո՛, օրիորդներ՝ և պարոններ՛, ապահարզանի խնդիրն այսօր մեզանում մի նոր, կենսական խնդիր է ներկայացնում, որ մենք նոր պիտի լուծենք, այնինչ լուսավոր Եվրոպայում դա վաղուց արդեն յուր լուծումն ստացած վերջացած է և նույնիսկ, այո՛, անախրոնիզմ է դարձած: Եվրոպան, որ ամեն հնության, անշարժության և մոլորության թշնամի է եղել և միևնույն ժամանակ ստեղծող բոլոր վեհ և առաջադեմ գաղափարների, առաջինն էր, որ հասկացավ, թե պետք է, վերջապես, մարդկային կյանքից բառնալ կրոնի բռնության լուծը և դրա ավերակների վրա պարզել խղճի և մտքի ազատության դրոշակը: Իրավ, օրիորդներ՝ և պարոններ, սուկալի է, երբ մտածում ես, թե ի՛նչ զարհուրելի բռնություն է գործ դնում կրոնը մարդու խղճի և մտքի ազատության վրա: Տխուր մտածումներն և դառն իրականությունն ինձ թելադրում են ասելու, որ մենք՝ տասնիններորդ դարու գավակներս, դեռևս շատ հեռու չենք գնացել հին և միջին դարերից, երբ մարդկանց վրա տիրապետող տարրը՝ բառիս բուն նշանակությամբ՝ կրոնն էր կազմում, և ամեն ինչ կրոնի անունով էր: Մարդկային քաղաքացիական, բարոյական և սոցիալական կյանքի պայմաններն ու երևույթները ենթարկվում էին կրոնական խիստ կոնտրոլի, որն անխուսափելի էր և որից մի մազի չափ շեղվելու համար անգամ մարդիկ իրենց կյանքն էին հատուցանում: Արդ, ինքներդ խոստովանեցեք, օրիորդներ՝ և պարոններ, արդյոք մենք ևս նույն դրության մեջ չե՞նք այժմ, մենք, որ ապրում ենք նոր, լուսավորյալ կոչված դարում. արդյոք մեզանից յուրաքանչյուրն յուր խղճի և մտքի ազատության վրա չի՞ զգում կրոնի բռնության անտանելի լուծը, ինչպես այդ զգում էր հին և միջին դարերում յուրաքանչյուր մարդ... Օրիորդներ՝ և

պարոններ, բավական է, որքան իբրև կրոնական ազգ ապրեցինք, ապրենք այժմ էլ իբրև քաղաքական ազգ. ամաչենք, վերջապես, լուսավոր Եվրոպայից. մենք ամեն բան ընդունել ենք նրանից, բայց որն ամենակենսականը և ամենասահմանափակը է մեր խղճի և ստրի ազատության համար, դրանից խուսափում ենք, կարծես վախենում ենք դրանից: Դատապարտելի է միանգամայն այն ազգը, որ դիտմամբ իրեն կրոնի տրամադրության տակ է դնում: Ո՞ր ազգն է կրոնով առաջացել, որ մենք առաջանանք. ո՞չ մի ազգ: Կրոնը մարդկանց համար է ստեղծված և ոչ թե մարդիկ կրոնի համար: Ես վերջացնում եմ իմ խոսքս, օրիորդներ և պարոններ, և հարցնում եմ. որ երանելի չի՞ լինի արդյոք այն մարդը մեզանում, որ առաջին անգամ քաջություն կունենա բառնալու կրոնի բռնությունն ամուսնական հարցում, որովհետև, կրկնում եմ, մեր բոլոր կենսական խնդիրների շարքում այսօր ամուսնական խնդիրն է, որ գայթակղության քար է դարձել և որը պահանջում է յուր շուտափույթ լուծումը...

Մասխարյանցը վերջացրեց յուր ոգևորված ճառը: Փոքրիկ սենյակում հավաքված առաջադեմ գաղափարներով տոգորված, թարմ մտքերի սիրահար օրիորդներն ու պարոնները հիացած ծափահարեցին ճառախոսին, որ կես ժամի չափ շարունակ խոսում էր և խոսում էր ինչպիսի՞ ոգևորությամբ, ինչպիսի՞ ճարտասանությամբ:

Բրա՛վո... կեցցե՛ս... լա՛վ խոսեց, ծափահարության միջից լսվում էին բացականչություններ:

Մասխարյանցն առնվազն էլի մի երկու, երեք բուպե շարունակ գլուխ էր տալիս սրան ու նրան և միանգամայն չէր իմանում, թե ինչպես արտահայտե յուր շնորհակալությունը:

Վերջապես ծափահարություններն ու բացականչությունները դադարեցին, և որովհետև արդեն գիշերվա ժամը տասներկուսն էր, այդ պատճառով ամենքն էլ վեր կացան, սեղմեցին տան տիրոջ ձեռքը, դուրս եկան, հագան իրենց վերարկուները, գլխարկները և քաշվեցին իրենց տները:

Մասխարյանցը վերարկուի բոլոր կոճակները գցեց, ձեռնոցները հագավ և շտապ քայլերով հեռացավ: Ճանապարհին նրա միտքն ամբողջապես զբաղված էր յուր խոսած ճառով, այն ազդեցությամբ, որ գործել էր այդ ճառն ունկնդիրների վրա և հիացման այն ծափահարությամբ ու բացականչություններով, որոնցով վարձատրեցին նրան յուր նոր գաղափարները, վարդապետելու համար: Նա երջանիկ էր համարում իրեն, որ թեև հասարակության «մասսան», ժողովրդի մեծ «կոնտինգենտն» անտարբեր է յուր քարոզած նոր գաղափարներին, որովհետև տակավին անընդունակ է դրանց հասկանալու, բայց կան արդեն, թեև փոքր թվով, լուսամիտ, դեպի քաղաքակրթությանը ձգտող օրիորդներ և երիտասարդներ թարմ ուժեր, որոնք ի սրտե համակրում, ոգևորվում և հետևում են իրեն:

Նա մտադիր էր յուր՝ բերանացի քարոզած նոր գաղափարները քարոզել և՛ գրավոր կերպով վիպական կամ պուբլիցիստական գրվածքի ձևով, թեև նա համոզված էր, որ «հետադեմների», «խավարամիտների» և «րուտինականների» սագերն իսկույն սոսկալի աղմուկ պիտի բարձրացնեին և ինքն ամեն կողմից զարհուրելի հալածանքի պիտի ենթարկվեր: Սակայն այդ նրան բոլորովին երկյուղ չէր պատճառում. ընդհակառակն, այն գիտակցությունը, որ նա պիտի «գոհվեր» յուր սրբազան կոչումին, նրան ավելի եռանդ, ավելի ուժ էր ներշնչում յուր ընտրած փշյա ճանապարհովն առաջ ընթանալու, որովհետև պատմությունը նրան շատ օրինակներ էր տալիս, որ բոլոր դարերի և բոլոր ազգերի մեջ առհասարակ նոր մտքի, նոր գաղափարի «ինիցիատորը» միշտ հալածանքի է ենթարկվել, նույնիսկ մահվան. օրինակ՝ Գալիլեյը, Նուսը, Լութերը և այլն, և այլն:

Այլապես անկարելի է. քանի որ հասարակությունը, որի մեջ բնականաբար խոր արմատներ են ունենում հին սովորությունները, մի անգամից անընդունակ է նոր գաղափարները հասկանալու, ըմբռնելու, ուրեմն և դրանց յուրացնելու, ուստի նա միշտ ընդդիմանում և չարաչար պատերազմ է մղում նոր գաղափարների դեմ, որոնք նրա անսովոր աչքերին ու մտքին հրեշավոր, այլանդակ բաներ են թվում: Մասխարյանցը շատ լավ գիտեր, որ այդ հոգեբանական մի ճշմարտություն էր, որ անթիվ անգամ ապացուցված էր մարդկային առաջադիմության պատմության ամբողջ ընթացքում:

Ուրեմն թող անշարժ, փտած, նեխած հասարակությունն ի՛նչ հալածանքի ուզում է ենթարկել իրեն, թո՛ղ ճշմարտության և լույսի համար նահատակվածների թվում մեկն էլ ինքը լինի, Մասխարյանցն այդ ուրախությամբ կտանեն և կտանեն այն քաղցր, այն երջանիկ հուսով, որ, վերջապես, կգա ժամանակ, երբ ապագա սերունդը կհասկանա նրան, կդատապարտեն յուր նախորդների հրեշավոր արարքն և ինչո՞ւ չէ յուր մինչև այն ժամանակ անխնամ թողած շիրիմի վրա փառքի արձան կկանգնեցնեն...

3

Մասխարյանցն այն աստիճան հափշտակված էր այդ մտքերով, որ բոլորովին չիմացավ, թե ինչպես անցավ ճանապարհը և հասավ հյուրանոց, ուր ամեն գիշեր սովորություն ուներ գնալու: Նա բարձրացավ սանդուղքով, անցավ երկար միջանցքով և բաց անելով սենյակներից մինի դուռը, որը փակ չէր, ներս մտավ:

Սենյակում, սեղանի վրա լամպարը վառ էր: Մահճակալի վրա շորերը հագին, ձեռքերը գլխի տակ դրած, գանգուր, շեկ մագերով երեսն ի վեր պատկած էր մի գեղեցիկ, նորատի կին:

Նա քնած էր:

Մասխարյանցը դուռը կամաց գոցեց, ոտների մատների վրա զգուշությամբ մոտեցավ նրան և խոնարհվելով համբուրեց նրա շրթունքները:

Կինը հանկարծ արթնացավ և վեր թռավ տեղից: Մասխարյանցը ծիծաղեց:

Գրի՛շա, կանչեց կինը:

Մա՛շա, կատակով պատասխանեց նրան Մ ասխարյանցը:

Կարծեցի թե ուրիշն է, վախեցա:

Ինչո՞ւ անպատճառ ուրիշն և ոչ ես:

Որովհետև դու այնքան ուշացար, որ կարծեցի, թե այս գիշեր այլևս չես գալ ինձ մոտ: Սպասելով քունս տարել էր:

Ինչո՞ւ, ուրիշ ժամանակ էլ այսպես ուշ չե՞մ եկել քեզ մոտ:

Եկել ես, բայց... նու, ինձ թվում էր, թե այս գիշեր այլևս չես գալ: Որտե՞ղ էիր:

Մի տեղ ժողով կար, այնտեղ էի:

Միշտ ժողով և ժողով... շա՛տ թունդ ազգասերն ես: Գայաստա՛ն, Գայաստա՛ն... հա՛:

Եվ Մաշան մի տեսակ լիրբ, ծաղրական ժպիտով նայեցավ Մասխարյանցին:

Է՛հ, Մաշա, մի՞թե դու էլ ինձ այն հիմարների հետ ես համեմատում, պատասխանեց Մասխարյանցը լուրջ, բայց թեթև հանդիմանությամբ:

Դե՛հ, դե՛հ, ինձանից մի՛ ամաչիր...

Յո՛ր բա՛!, ինչո՞ւ պետք է քեզանից ամաչեմ:

Հա՛, հա՛, հա՛... յուր սուր ձայնով բարձրաձայն ծիծաղեցավ Մաշան և Մասխարյանցի գեղեցիկ գլուխն առնելով յուր երկու ձեռքերի մեջ, մի քանի անգամ սաստիկ ամուր համբուրեց նրան:

Մասխարյանցը, որ արդեն հանել էր ձեռնոցներն ու վերարկուն, նստեց աթոռի վրա:

Դե՛, Մաշա, ի՞նչ ենք անում, ասաց նա, ես սաստիկ քաղցած եմ:

Ջանգահարե՞մ:

Ջանգահարիր:

Մաշան մի քայլ արեց դեպի գանգակը, բայց հանկարծ կանգ առավ և շուտ եկավ դեպի Մասխարյանցը:

Գրի՛շա, ասաց նա լրջությամբ, ձեռաց ինձ մի տասր ռուբլի փող պետք է տաս:

Ի՞նչ ես անում:

Ձմեռվա նոր ձևի գլխարկ է եկել, պետք է առնեն, իմ գլխարկից այլևս ոչ ոք չէ ծածկում:

Լավ, կտամ: Շուտ գանգահարիր, ես դեռ քաղցած եմ:

Մաշան կանգնած տեղը թռավ ուրախությունից, վազեց դեպի գանգակը, բայց հանկարծ կանգ առնելով, արագությամբ շուտ եկավ, մի օդային համբույր տվավ Մասխարյանցին և նորից վազեց դեպի գանգակը: Նա ամուր սեղմեց էլեկտրական գանգակի գսպանակը:

Սպասավորը ներս մտավ:

Ես պատվիրե՞մ, թե՞ դու, դիմեց Մաշան Մասխարյանցին:

Պատվիրիր, ինչ ուզում ես, միայն թե շուտ լինի:

Մաշան սպասավորին մի փառավոր ընթրիք պատվիրեց:

Սպասավորը դուրս գնաց:

Կես ժամից հետո Մասխարյանցն ու Մաշան սեղանի առաջ նստած ընթրում էին: Սեղանի վրա փայլում էր մի շիշ Կախեթու գլուխ գինի և մի շիշ էլ շամպանիա: Առաջինը Մասխարյանցի համար էր, վերջինը՝ Մաշայի համար:

Գիշերվա ժամը երեքն էր, երբ Մասխարյանցը կառք նստած՝ գնաց իրենց տուն: Կախեթու գլուխ գինին թեև բավական կպել էր նրան, բայց նրա ուշքն ու միտքը կատարելապես գլխին էր: Անհաստատ քայլերով բարձրանալով երկար պատշգամբը, նա կանգ առավ յուր բռնած բնակարանի սենյակներից մինի դռան առաջ և ամուր բախեց:

Գիշերվա հագուստով ցրտից կուշ եկած նրա կինը՝ Թամարան դուռը բաց արավ:

Մասխարյանցը, առանց նրա դեմքին նայելու անգամ, ներս մտավ:

Կինը նորից փակեց դուռը:

Ինչո՞ւ այսքան ուշացար, Գրիգոր, անհամարձակությամբ հարցրեց նա:

Մասխարյանցը, որ ուզում էր գնալ յուր սենյակը, հանկարծ կանգ առավ և վատվող աչքերով շուտ եկավ գեպի Թամարը:

Քեզ ի՞նչ, գոռաց նա, ես քեզնից հաշիվ պահանջո՞ւմ եմ քո գործերի համար, որ դու ինձանից պահանջում ես... Ես քեզ հազար և հարյուր հազար անգամ ասել եմ, որ մենք միմյանց անհատականության վերաբերությամբ ոչինչ գործ չունենանք... ասե՞լ եմ, թե ոչ... հա՞, ասե՞լ եմ:

Խեղճ կինը՝ թե՛ ցրտից և թե՛ երկյուղից դողդողալով՝ մնացել էր կուշ եկած դռան մոտ: Նա մինչև անգամ չէր համարձակվում գլուխը բարձրացնել և նայել ամուսնու դեմքին:

Ամուսիններ ենք, պետք է ասես, շարունակեց Մասխարյանցը, ինչ որ քեզ է վերաբերում, ես պետք է գիտենամ, ինչ որ ինձ է վերաբերում, դու պետք է գիտենաս: Այնպես չէ՞: Բայց գիտե՞ս այդպես ով է անում. այդպես անում են միայն խարազ Գևոն և փինաշի Մաթոսն իրենց հուռի-մուռիներով, իսկ փոքրիշատե կրթված, ինտելիգենտ մարդու համար այդ վաղուց արդեն անախրոնիզմ է դարձել: Քաղաքակրթությունն այժմ պահանջում է ամուսինների մեջ կատարյալ ազատություն, մարդը պարտավոր չէ կնոջը հաշիվ տալու իր գործերի համար, կինը՝ մարդուն, եթե այդ չեն ցանկանում: Լուսավոր Եվրոպայում վաղուց արդեն խորտակված է այն անիծված շղթան, որով մարդ ու կին կապված էին լինում միմյանց հետ իրենց կյանքի ամբողջ ընթացքում, թեկուզ այդ կյանքը թույն լիներ և, ոչ ոք, բացի մահից, իրավունք չուներ այդ շղթան խորտակելու: Մեզանում դեռևս գոյություն ունի այդ շղթան, այդ զարհուրելի շղթան, մեր տգիտության, մեր խավարամտության, մեր հետադիմության շնորհիվ, և այդ շղթան ո՞վ է կռում, զարհուրելի՛ է. կրո՞նը, եկեղեցին... Բայց ես առաջինը

կլինեն մեզանում, որ կփշրեն այդ շոթան և ցույց կտան խավարի մեջ նեխած մեր կրոնականներին, որ կրոնը, եկեղեցին ոչինչ են, որ մարդու, ազատ մարդու համար կա միայն մի ինչ և այդ մի ինչը խղճի և մտքի ազատությունն է...

Նա գնաց յուր սենյակը, բայց նույն րոպեին դարձյալ ներս մտավ:

Վերջին անգամն են ասում, գոռաց նա, այսուհետև այլևս չհամարձակվես ինձ մի որևէ հարց առաջարկելու, թե ինչո՞ւ ուշացա, որտե՞ղ էի և այլն: Այս վերջին տարումս դու իմ հոգին այստեղ հասցրիր (նա ցույց տվավ յուր կոկորդը): Բավական է, որքան ես քեզ հետ խարազ գեղություն ու փինաչի մաթոսություն արեցի. այլևս չեմ կարող... ես չեմ կարող ճնշել իմ մեջ (նա ձայնը ավելի բարձրացրեց) խղճի և մտքի ազատությունը, հասկանո՞ւմ ես, թե ոչ, չե՛մ կարող. այդ մի սոսկալի սրբապղծություն է, որ հակառակ է իմ դատողությանս, իմ գաղափարներիս, իմ հոգուս:

Նա մի քայլ առաջ դրեց դեպի կինը և ձայնը ցածրացնելով, շարունակեց.

Ես այլևս չեմ կարող քեզ հետ կենակցել, հասկանո՞ւմ ես, թե ոչ: Կենակիցները պետք է միմյանց հասկանան, բայց երբ չեն հասկանում, ինչո՞ւ են միասին ապրում: Ասա խնդրեմ, մինչև ե՞րբ պետք է քեզ հետ կերակրի, լվացքի, երեխայի հագուստի և այլ այսպիսի հիմար բաների մասին խոսեմ. քաղաքակիրթ և քաղաքական աշխարհում հազար ու մի խնդիրներ, դեպքեր, մտքեր են հուզում, տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական նորանոր հարցեր են արծարծում, իմ ուղեղս էլ պահանջում է դրանց մասնակից լինել, բայց դու կարո՞ղ ես ինձ հետ մտածել, խորհել, լոգիկապես դատել, դու, որ իմ կյանքի ընկերն ես, ինձ հետ միասին ապրում ես... Վերջապես, ի՞նչ ես ուզում ինձանից. ինչո՞ւ չես գնում մի այնպիսի մարդու մոտ, որ քեզ կհասկանար և որին դու կհասկանայիր: Գնա, ես քեզ ազատություն եմ տալիս, միայն թե ինձ էլ ազատ թող... Ես խո չե՞մ կարող իմ ամբողջ կյանքս թունավորել միայն նրա համար, որ եկեղեցումը քահանային ասել եմ, թե՛ «տեր եմ...»: Այդպես միայն վերին աստիճանի հիմարները կանեն և նրանք, որոնք չգիտեն, թե ինչ է նշանակում խղճի և մտքի ազատություն, իսկ ես, ներողություն, այդպիսիներիցը չեմ, այո՛, չե՛մ, չե՛մ...

Նա լռեց, գնաց դեպի յուր սենյակը, բայց հանկարծ կանգ առավ և շուռ եկավ:

Վաղն այլևս չտեսնենք քեզ այստեղ, ասաց նա կտրուկ, խիստ ձայնով: Գնա՛, ուր ուզում ես, միայն թե՛ ես այլևս չե՛մ կարող քեզ հետ ապրել: Լսո՞ւմ ես, վա՛ղր:

Կինը ցնցվեց և առաջին անգամ աղերսագին նայեց նրան:

Գրիգոր... շնչաց նա, և նրա ձայնը դողաց:

Ես այլևս չեմ ճանաչում քեզ. մենք այսուհետև միմյանց համար օտար ենք:

Եվ Մասխարյանցը բռնեց յուր սենյակի դռան փականքից:

Գրիգոր, կրկնեց կինը, ախր ինչո՞ւ...

Ինչո՞ւ, գոռաց Մասխարյանցը: Որովհետև տգետ ես, ա՛յ ինչու:

Սովորեցրու ինձ, ինչ որ ուզում ես, միայն թե... մի դուրս անիր ինձ...

Սովորեցրո՞ւ... ե՞ս սովորեցնեմ... Ինձ հարկավոր չէ այնպիսի կին, որ նոր պետք է սովորի:

Բաս առաջ չգիտեիր, որ ես տգետ եմ, ինչո՞ւ այն ժամանակ ինձ հետ ամուսնացար:

Կնոջ այդ աստիճան համարձակությունն ավելի բորբոքեց Մասխարյանցին:

Այն ժամանակ ուրիշ ժամանակ էր, հիմա՛ ուրիշ ժամանակ, գոռաց նա: Այն ժամանակ իմ հայացքներս ամուսնության վերաբերությամբ ուրիշ տեսակ էին, հիմա՛ ուրիշ տեսակ: Նոր կյանքը միշտ նոր պահանջներ է դնում մարդու վրա, իսկ ես հետադեմներից և անշարժականներից չեմ, որ միշտ հնի գոտնայով պար գամ... Վա՛ղր, վերջին անգամն եմ ասում, վա՛ղր... Կարող ես որդուդ էլ հետո տանել, եթե ուզում ես:

Գրիգոր, Գրիգոր... աղերսագին կանչեց կինը մի քանի քայլ առաջ գնալով, բայց Մասխարյանցը դուրս գնալով յուր սենյակը, դուռն ամուր շրխկացրեց յուր հետևից:

Թամարն ընկավ դռան մոտ ծնկների վրա, դեմքը ծածկեց ձեռքերով և սաստիկ, գապած հեկեկանքը խեղդեց նրա կոկորդը:

Փոքրիկ, երեք տարեկան աղջիկը, որ հոր գոռում-գոչյունների վրա արթնացել, նստել էր մահճակալի վրա և, ոչինչ չհասկանալով, լուռ վկա էր սենյակում հոր և մոր միջև պատահած անցքին, այժմ լսելով մոր հեկեկանքը, ինքն էլ սկսեց լաց լինել:

Հետևյալ օրը գիշերը երկաթուղու երրորդ կարգի վագոններից մինում նստարանի անկյունում շալի մեջ փաթաթված, կուչ եկած նստած էր Թամարը, իսկ գլուխը նրա ծնկանը դրած, փոքրիկ վերմակի տակ, պառկած քնած էր նրա աղջիկը: Նրա գլխի վերևը փոքրիկ դարակի վրա ուրիշների ճամպրուկների, կապոցների, արկղիկների հետ սպիտակին էր տալիս և նրա մի ոչ այնքան մեծ կապոցը, որի մեջ էր այն բոլորը, ինչ որ նա տանում էր յուր հետ ամուսնու տնից:

Նա գնում էր Շ... յուր հորանց տուն:

Նրա աչքերը շատ լաց լինելուց կարմրել, ուռել էին, սիրտը լցված էր. ամեն մի բռպե պատրաստ էր հեկեկալու: Ախր ի՞նչ էր արել ինքը, ի՞նչ... ի՞նչ մեղք էր գործել, որ ամուսինն այդպես խայտառակ կերպով վռնդում էր յուր մոտից... Նա այնքա՛ն սիրում էր Գրիգորին, այնքա՛ն նվիրված էր յուր տուն ու տեղին, ուրեմն ուրիշ էլ ի՞նչ էր ուզում Գրիգորը նրանից...

«Իհարկե, նա սիրում է ուրիշին և ինձ դուրս է անում», մտածում էր Թամարը և որքան նա աշխատում էր ուրիշ կերպ բացատրել յուր ամուսնու վարմունքը, դարձյալ և դարձյալ պատճառն այն էր դուրս գալիս, ինչ որ մի անգամից տպավորվել էր նրա ուղեղում:

1889